

Kako izključujemo ali vključujemo druge? Logično-filozofska analiza

Borut Cerkovnik

Univerza v Ljubljani, Slovenija

borut.cerkovnik@ff.uni-lj.si

 © 2024 Borut Cerkovnik

Povzetek. Članek s stališča interpretativne filozofske analize obravnava stavka »Kdor ni z nami, je proti nam« in »Kdor ni proti nam, je z nami«, ki se oba pojavljata že v *Svetem pismu*. Članek poskuša eksplicirati intuicijo, da je stavek »Kdor ni z nami, je proti nam« izključujoč, stavek »Kdor ni proti nam, je z nami« pa vključujoč. To intuicijo eksplicira v okviru tetraleme, s pomočjo katere pokaže, da oba stavka temeljita na poprej sprejetem stališču, da je nujno, da vsak od drugih bodisi je z nami bodisi je proti nam (nujno izključujoči logični veznik ali). Preden eksplicira navedeno razliko med »Kdor ni z nami, je proti nam« in »Kdor ni proti nam, je z nami« v okviru tetraleme, pa članek v uvodnem delu predstavi interpretaciji, ki te razlike ne eksplicirata.

Ključne besede: izključevanje, vključevanje, logično-filozofska analiza, tetralema, Nāgārjuna, Wittgenstein

How Do We Exclude or Include Others? Logical-Philosophical Analysis

Abstract. From the point of view of interpretive philosophical analysis, the article considers the sentences ‘Whoever is not with us is against us’ and ‘Whoever is not against us is with us,’ both of which appear in the Bible. The article tries to explain the intuition that the sentence ‘Whoever is not with us is against us’ is exclusionary, and the sentence ‘Whoever is not against us is with us’ is inclusive. This intuition is explicated in the framework of the tetralemma, with the help of which it is shown that both sentences are based on the previously accepted point of view that it is necessary that each of the others is either with us or against us (necessary exclusive logical disjunction). Before explaining the stated difference between ‘Whoever is not with us is against us’ and ‘Whoever is not against us is with us’ within the framework of the tetralemma, the article, in the introductory part, highlights two possible interpretations that do not explain this difference.

Key Words: exclusion, inclusion, logical-philosophical analysis, tetralemma, Nāgārjuna, Wittgenstein

Uvod

V političnem diskurzu mnogokrat nastopijo izjave tipa »Kdor ni z nami, je proti nam« in »Ste z nami ali ste proti nam«, redkeje izjave tipa »Kdor ni proti nam, je z nami«. Članek se ukvarja z interpretacijo teh stavkov in poskuša najti takšno interpretacijo, ki bi pokazala, da stavka »Kdor ni z nami, je proti nam« in »Kdor ni proti nam, je z nami« – kljub skupni predpostavki, da je nujno tako, da ste bodisi proti nam bodisi ste z nami – povesta različno. Da ima prvi stavek (»Kdor ni z nami, je proti nam«) kljub temu oz. celo zaradi tega, ker nekateri drugi niso z nekaterimi izmed nas, vse druge (tudi tiste druge, ki so z nami) za tiste, ki so proti vsem nam. To razumem izključujoče. In da ima drugi stavek (»Kdor ni proti nam, je z nami«) kljub temu oz. celo zaradi tega, ker nekateri drugi niso proti nekaterim od nas, vse druge (tudi tiste druge, ki so proti nam) za tiste, ki so z vsemi nami. To razumem vključujoče. Navedeno bo eksplicirano proti koncu članka, kjer bosta v kota (a) in (b) tetraleme postavljeni trditvi »Vsak drugi je z vsemi nami« in »Vsak drugi je proti vsem nam«.

Preden pa bomo podali svojo interpretacijo, pogledjmo nekaj drugih možnosti. Ena od možnih se naslanja na predpostavko, da je »ne biti z nami« kognitivno sinonimno z »biti proti nam« in »ne biti proti nam« kognitivno sinonimno z »biti z nami«, tako da ni razlike v pomenu/smislu stavkov »Kdor ni z nami, je proti nam« in »Kdor ni proti nam, je z nami«, če kot pomen/smisel stavka postavimo njegove resničnostne pogoje. Ta stavka sta logično ekvivalentna in celo izražata tautologijo ter zato ne podajata nobene informacije, če, sledeč Quinu (2001), kognitivna sinonimnost med »ne biti z nami« in »biti proti nam« ter »ne biti proti nam« in »biti z nami« pomeni medsebojno izmenljivost *salva veritate* teh izrazov v vseh kontekstih. Tako bi v prvem primeru z zamenjavo dobili »Kdor ni z nami, ni z nami« oz. »Kdo je proti nam, je proti nam«, v drugem primeru pa »Kdor ni proti nam, ni proti nam« oz. »Kdor je z nami, je z nami«. Zato navedena interpretacija ne more pokazati razlike med »Kdor ni z nami, je proti nam« in »Kdor ni proti nam, je z nami«, kar je namen tega članka.

Druga možnost bi bila, da bi ta stavka razumeli na sledeči način: forma prvega je $(\forall x)(\neg Zx \supset Px)$, forma drugega $(\forall x)(\neg Px \supset Zx)$, »Ste z nami ali pa ste proti nam« pa bi lahko razumeli bodisi v obliki $(\forall x)(Zx \vee Px)$ bodisi v obliki $(\forall x)(Zx \wedge Px)$.¹ Ker vsi ti stavki izražajo univerzalno kvantifikacijo, spremenljivka x pa v maniri russillovske logike, ki je sprejeta kot

¹ Zx pomeni, da je x z nami, Px pomeni, da je x proti nam.

klasična, vedno sega čez vso domeno (v našem primeru je ta univerzalna), lahko izberemo neko bitnost, imenujmo jo a , ki bo zastopala vse bitnosti iz domene x .² Tako dobimo resničnostno tabelo:

Za	Pa	$\neg Za \supset Pa$	$\neg Pa \supset Za$	$Za \vee Pa$	$Za \wedge Pa$
R	R	R	R	R	N
N	R	R	R	R	R
R	N	R	R	R	R
N	N	N	N	N	N

Na podlagi te resničnostne tabele se da sklepati, da prvi trije stavki povedo isto – zatrjujejo (vključujočo) disjunkcijo med tem, da ste z nami ali proti nam. A situacijo, za katero gre, opredeljuje izključujoče razumevanje »Ste z nami ali proti nam«. Torej mora biti poleg »Kdor ni z nami, je proti nam« in »Kdor ni proti nam, je z nami« (»predhodno«) resnično »Bodisi ste proti nam bodisi ste z nami«. Da torej trdimo »Bodisi ste proti nam bodisi ste z nami« in »Kdor ni z nami, je proti nam« oz. »Bodisi ste proti nam bodisi ste z nami« in »Kdor ni proti nam, je z nami«. Ampak potem vsi stavki pravijo »Bodisi ste proti nam bodisi ste z nami«.³ To je res, če sprejmemo takšno formalizacijo in s tem takšno razumevanje teh stavkov. Kot bom pokazal v nadaljevanju, pa sam menim, da lahko sprejmemo drugačno interpretacijo stavkov »Kdor ni z nami, je proti nam« in »Kdor ni proti nam, je z nami« ter s tem posledično drugačno formalizacijo, skozi katero se bo pokazala razlika med omenjenima stavkoma.

V nadaljevanju bom najprej predstavil, kako in kdaj so se v zgodovini človeštva pojavile takšne izjave (stavki), zaključni del pa bo posvečen njihovi formi, skozi katero se bo izkazala razlika med totalitarnim – izključujočim – stališčem stavka »Kdor ni z nami, je proti nam« in libertarnim – vključujočim – stališčem stavka »Kdor ni proti nam, je z nami«. Ne nameravam se spuščati v konkretne politične analize takšnih izjav, da bi se opredeljeval *za* ali *proti* njim,⁴ čeprav se jim ne bom mogel popolnoma

² Nekako tako, kot to počno matematiki, ko v svojih dokazih izmed vseh števil izberejo poljudno.

³ Recenzent je opozoril, da sta stavka »Če nisi z nami, potem si proti nam« in »Če nisi proti nam, potem si z nami« ekvivalentna, gre za zakon kontrapozicije. Dopusča pa možnost, da jih dojemamo drugače, o čemer bi lahko več povedali znanstveniki, ki se ukvarjajo s kognitivnimi iluzijami. Drugi recenzent pa je menil, da gre le za retorično razliko.

⁴ Če na tem mestu anticipiram, kar bo eksplicirano šele v nadaljevanju članka, sem izbral kot (d) tetraleme, ker nisem *niti za niti proti*.

izogniti. Zanima me zgolj njihova logična forma in to, kaj *skozi to formo* povedo.

Stavka, ki pravita »Kdor ni z nami, je proti nam« in »Kdor ni proti nam, je z nami« skupaj s stavkom »Bodisi ste z nami bodisi ste proti nam« prihajata k nam že iz davnine. Oba nastopata v *Svetem pismu*, prvi v obliki »Kdor ni z menoj, je proti meni« v *Evangeliju po Mateju* 12,25–32 (Svetopisemska družba Slovenije 1997, 1496):

Ker je poznal njihove misli, jim je rekel: »Vsako kraljestvo, ki se razdeli zoper sebe, bo opustošeno in nobeno mesto ali hiša, ki sta zoper sebe razdeljena, ne bosta obstala. Če torej satan izganja satana, je proti sebi razdeljen – kako bo potem obstalo njegovo kraljestvo? In če jaz z Bélcebubom izganjam demone, s kom jih izganjajo vaši sinovi? Zato bodo oni vaši sodniki. Če pa jaz z Božjim duhom izganjam demone, potem je prišlo k vam Božje kraljestvo. Ali: kako more kdo vstopiti v hišo močnega in mu zapleniti premoženje, če močnega prej ne zveže? Šele tedaj bo izropal njegovo hišo. Kdor ni z menoj, je proti meni; in kdor z menoj ne zbira, raztresa. Zato vam pravim: Vsak greh in vsaka kletev bosta ljudem odpuščena, kletev zoper Duha pa ne bo odpuščena. Tudi če kdo reče besedo zoper Sina človekovega, mu bo odpuščeno, če pa kdo reče kaj zoper Svetega Duha, mu ne bo odpuščeno ne v tem veku ne v prihodnjem.«

Isti stavek, »Kdor ni z menoj, je proti meni; in kdor z menoj ne zbira, raztresa«, v okviru istega konteksta nastopa tudi v *Evangeliju po Luku* 11,23 (Svetopisemska družba Slovenije 1997, 1578). Drugi stavek, »Kdor ni proti nam, je z nami«, pa v *Svetem pismu* nastopa v obliki »Kdor ni proti nam, je za nas« v *Evangeliju po Marku* 9,38–41 (Svetopisemska družba Slovenije 1997, 1542):

Janez mu je rekel: »Učitelj, nekoga smo videli, da je v tvojem imenu izganjal demone, in smo mu branili, ker ni hodil za nami.« Jezus pa je rekel: »Ne branite mu! Nihče namreč ne more storiti mogočnega dela v mojem imenu in takoj grdo govoriti o meni. Kdor ni proti nam, je za nas. Kdor vam da piti kozarec vode zaradi imena, ker ste Kristusovi – resnično, povem vam –, zagotovo ne bo izgubil svojega plačila.«

V nekoliko drugačni različici »Kdor ni proti vam, je za vas« je stavek napisan v *Evangeliju po Luku* 9,49–50 (Svetopisemska družba Slovenije 1997, 1575):

Janez je odgovoril: »Učenik, nekoga smo videli, da je v tvojem imenu

izganjal demone, in smo mu branili, ker ne hodi z nami.« Jezus pa mu je rekel: »Ne branite! Kdor namreč ni proti vam, je za vas.«

V opombi na isti strani te izdaje *Svetega pisma* je napisano, da je nasprotje med »Kdor ni proti vam, je za vas« in »Kdor ni z menoj, je proti meni« navidezno in pri tem navaja Fitzmyerja (Svetopisemska družba Slovenije 1997, 1575):

Drugi izrek je namreč »svarilo posameznemu krščanskemu učencu, naj ne bo »nevtralen«. In je mišljeno kot preizkus, skozi katerega mora vsakdo sam, tu uporabljena oblika pa je norma za odnos učenec do drugih ljudi, ki so zunaj občestva« (J. A. Fitzmyer).

Ta opomba iz slovenske ekumenske izdaje *Svetega pisma* črpa iz opombe 50 Josepha Fitzmyerja (1981, 821) k njegovemu prevodu *Evangelija po Luku*. Fitzmyer na tem mestu opozarja še na poudarek Bultmanna (1968, 25), da je stališče »Kdor ni z menoj, je proti meni« izvirnejše in da je druga uporabljena oblika »produkt zgodnje skupnosti, ker bi izganjanje demonov v Jezusovem imenu težko bilo starejše od njegove uporabe v zgodnji cerkvi« (Fitzmyer 1981, 821). Za Fitzmyerja je izjava »Kdor ni proti vam, je za vas« pregovor, ki usmerja naravnost učencev do drugih, ki so tujci (str. 821). Pri tem opozarja na avtorje, ki pišejo o tem, o čemer piše on, in jih tukaj ne bom obravnaval, hkrati pa tudi na avtorje iz preteklosti, ki so uporabili podobne stavke. Pregovorna oblika teh izrekov naj bi se po njegovem mnenju kazala že pri Ciceru, ki v svojem govoru *Pro Quinto Ligario* pravi (Cicero b.l.):

Čeprav smo vse imeli za svoje nasprotnike, razen tistih, ki so bili na naši strani, si [Cezar] vse štel za svoje privržence, ki niso bili proti tebi.

Fitzmyer (1981, 821) opozori še na Plutarha, ki je v *Vzporednih življenjepisih* za Solona (20.1) zapisal:

Med njegovimi drugimi zakoni je zelo nenavaden in presenetljiv tisti, ki določa, da morajo biti vzete državljske pravice tistemu [*that he shall be disfranchised*], ki se v času razprtij ne postavi na nobeno stran. Verjetno želi, da človek ne bi bil brezčuten ali brezbrizen do javnega blagra, ko bi varno urejal svoje zasebne zadeve in se hvalil, da nima nobenega deleža v nemirih in stiskah svoje države, ampak bi se raje nemudoma zavzel za boljši in bolj pravičen vzrok, delil njegove nevarnosti in mu izkazal svojo pomoč, namesto da čaka na varnem, da vidi, kateri vzrok prevlada.

Solon v tem odlomku iz Plutarha navaja tudi razloge, zakaj se je treba odpovedati nevtralnosti. Podobno kot Solon je takšno »odločitev za odločitev« zahteval tudi Lenin (1974, 366):

Z absolutno odkritostjo govorimo o tem boju proletariata; vsak človek se mora odločiti, ali se bo pridružil naši ali drugi strani. Vsak poskus, da bi se izognili temu vprašanju, se mora končati v fiasku.

Kako je ta stavek »Bodisi ste z nami bodisi ste proti nam«, ki zahteva odločitev in ki nastopa pri Solonu ter pri Leninu, povezan z drugima dvema stavkoma, ki ju v osnovi obravnavamo, bo jasno v nadaljevanju članka. Vseeno pa moramo pri tem spomniti še na znameniti govor predsednika Združenih držav Amerike Georga Busha mlajšega (2001, 69), ki je v svoji borbi proti terorizmu zahteval podobno kot Solon in Lenin:

Vsak narod, v vsaki regiji, se mora zdaj odločiti. Ali si z nami ali pa s teroristi. Od tega dne dalje bodo ZDA vse države, ki bodo še naprej skrivale ali podpirale terorizem, obravnavale kot sovražni režim.

V slovenskem političnem prostoru običajno ena politična stran očita drugi, da zastopa izključujoče stališče, ki ga izraža »Kdor ni z nami, je proti nam«. Obe pa se nekako strinjata, da je ta parola vsajena v leninizem, čeprav, kakor smo videli, tega koraka v navedenem govoru Lenin ni naredil. Včasih pa v slovenskem političnem govoru nastopi tudi »Kdor ni proti nam, je z nami«. Vežjak (2024) obravnava takšno nekolikanj modificirano izjavo »Kdor ni proti nam, ta je lahko z nami«. Vpeljava modalnega operatorja »lahko« v kontekst izjave »Kdor ni proti nam, je z nami« zakomplicira razumevanje. Prvič, ni čisto jasno, ali gre tu za aletično modalnost v smislu možnosti ali za deontično modalnost v smislu dopustnosti na način, kakor, recimo, najstniki kdaj rečejo, da je *nujno* iti na ta koncert priljubljene skupine, čeprav je jasno, da gre za *obveznost*. In, drugič, če ta »lahko« razumemo kot operator dopustnosti, ni jasen doseg te modalnosti: ali ta stavek pove, da je za tiste, ki niso proti nam, dopustno, da so z nami, ali pa morda, da je dopustno, da so vsi, ki niso proti nam, z nami. Vežjak (2024) navaja »Kdor ni z nami, je proti nam« brez modalnega operatorja in ne tematizirana posebej nastopa deontične modalnosti. Zato se bom sam omejil samo na stavke, ki ne vsebujejo modalnega operatorja, ker vključeni modalni operator ne spremeni Vežjakove poante. Predpostavljam, da pravzaprav analizira tudi izjavo »Kdor ni proti nam, ta je z nami« na sledeči način (Vežjak 2024):

Zguljena fraza »Kdor ni z nami, je proti nam« je gotovo izključevalna v stoodstotnem smislu. Ponuja le dve možnosti, za in proti, kar je se-

veda črnobelo binarno poenostavljanje, ki izključuje vse možnosti v spektru nevtralnosti, neopredeljenosti ali pozicije, ki bi bila drugačna od dveh vnaprej predpostavljenih. Tokratni zaključek, da kdor ni proti nam, lahko deluje z nami, pa vsebuje ponudbo o sodelovanju, ki je paradoksalno utemeljena na izključevanju.

Fraza »Kdor ni proti nam, ta je z nami« je za Vežjaka (2024) »vključevalna na podlagi geste izključitve«:

Zakaj? Ker na logični ravni stavek postavi dve možnosti in ju poveže na izključujoč način; če nekdo ni »proti nam« (torej tistemu, ki izreka ta stavek), potem je lahko »z nami«. Tovrstna konstrukcija ne samo, da izključuje možnost sodelovanja s skupino, ki je »proti nam«, ampak s tem izključi še vse možne nevtralne pozicije, ki niso »z nami«.

Vključitvena obljuba je torej izključevalna.

Strinjam se z Vežjakom, da je »Kdor ni z nami, je proti nam« izključevalna pozicija, saj na podlagi tega, da nekateri od drugih niso z nekaterimi od nas, vzpostavi stališče, da so vsi drugi proti vsem nam. Ne strinjam pa se z njim, da je tudi, paradoksalno ali ne, »vključitvena obljuba«, kakor pravi, torej »Kdor ni proti nam, je z nami«, izključevalna. Pokazal bom, da je ta pozicija vključevalna, ker ob predpostavki, da nekateri od drugih niso proti nekaterim od nas, sprejemamo stališče, da so vsi drugi z vsemi nami. Res pa je, da obe poziciji,⁵ kakor bo pokazano, izključujeta tako možnost, da bi bil nekdo hkrati z nami in proti nam ali niti z nami niti proti nam. Pri tem sprejemam, da oba stavka temeljita na sprejetju stališča, da je nujno tako, da so drugi bodisi z nami bodisi proti nam, kar izključuje možnosti, da bi lahko bili hkrati z nami in proti nam ali niti z nami niti proti nam. Morda je imel Vežjak v mislih to, ko je govoril o »spektru nevtralnosti, neopredeljenosti ali pozicije, ki bi bila drugačna od dveh vnaprej predpostavljenih«, oz. se nanašal na »vse možne nevtralne pozicije«. Obe, tako »Kdor ni z nami, je proti nam« kot »Kdor ni proti nam, je z nami«, namreč temeljita na njima predhodni dikciji »Bodisi ste z nami bodisi ste proti nam«.

Da bi dosegel, kar sem obljubil, se bom naslonil na koščke svojega članka »Nothingness and the Truth-functional Interpretation of Tetralemma«, ki bo objavljen v reviji *Asian Studies*. Bralko in bralca, ki o te-

⁵ Izključevalna »Kdor ni z nami, je proti nam« in vključevalna »Kdor ni proti nam, je z nami«.

tralemi, ki se v sanskrtu imenuje *catuṣkoṭi*,⁶ ne vesta veliko, bi napotil na izvrsten članek Andreja Uleta v tej reviji »Kako misliti vpričo neizrekljivega? O tetralemi v *māhāyanski* dialektiki« (2022) in na Nāgārjuna (2018), ki je prevod njegove *Mūlamadhyamakakārikā* v slovenščino.

Tetralema bi lahko najenostavneje opredelili kot nekaj, kar postulira (a) eno, (b) drugo, (c) oboje, (d) nič od obojega. Formalno gledano naj bi kot (a) trdil A, kot (b) njegovo negacijo ne-A, kot (c) hkrati A in ne-A ter kot (d) niti A niti ne-A. O težavah, s katerimi se srečujejo formalne interpretacije tetraleme, ki običajno vodijo v nekakšen kolaps, saj sta po njej kota (c) in (d) logično ekvivalentna ter iz njiju sledita kota (a) in (b), se lahko bralec informira v Uletovem prispevku (2022). O nekaterih slepih ulicah, kakor se izrazi, v formalizaciji tetraleme piše Priest (2010, 27–30). Priest ponuja svojo interpretacijo, ki *catuṣkoṭi* razume tako, da ima stavek ne samo dve resničnostni vrednosti, ampak štiri: vsak je lahko resničen, neresničen, tako resničen kot neresničen ali niti resničen niti neresničen. Ta interpretacija po Priestu (2010, 27) nekako razširja Aristotelovo načelo izključitve tretje možnosti:

Zaenkrat je vse, na kar moramo opozoriti, to, da je *catuṣkoṭi* na začetku deloval kot nekaj podobnega principu izključene pete možnosti. Aristotel se je držal načela izključenega tretjega: vsaka izjava mora biti resnična ali neresnična; tretje možnosti ni; poleg tega sta obe ekskluzivni. Na podoben, a bolj velikodušen način nam *catuṣkoṭi* ponuja izčrpen in medsebojno izključujoč nabor štirih možnosti.

Sam v članku predlagam svojo obliko tetraleme, ki je do neke mere navdahnjena z Nāgārjuno. Moja interpretacija se razlikuje od Priestove, čeprav tudi ona, če tukaj ponovim, kar je zapisal, »ponuja izčrpen in medsebojno izključujoč nabor štirih možnosti«. Vendar ostaja pri aristotelovski dvovalentni logiki in ne uvaja štirivrednostne logike, ki jo za svojo interpretacijo predlaga Priest.

Tetraleme torej ne razumem kot sheme, ki postavlja trditev, zanikano trditev, trditev in zanikano trditev ali niti trditev niti zanikano trditev, temveč kot štiri resničnostne funkcije, v katerih nastopata stavek in njegova alternativa, ki *ni nujno* njegova negacija. Alt-A, kakor jo označujem v resničnostnih tabelah, je običajno neka smiselna alternativa A, čeprav bi lahko kot alt-A seveda nastopal kateri koli stavek. V moji eksplikaciji,

⁶ Kar pomeni štirje koti.

kar nakazujejo tudi v nadaljevanju predstavljeni primeri, gre za štiri resničnostne funkcije nekega stavka (A) in njegove alternative (alt-A).⁷

(a)			(c)		
(A)	(alt-A)	$(A) \wedge \neg(\text{alt-A})$	(A)	(alt-A)	$(A) \wedge (\text{alt-A})$
R	R	N	R	R	R
N	R	N	N	R	N
R	N	R	R	N	N
N	N	N	N	N	N

(b)			(d)		
(A)	(alt-A)	$(\text{alt-A}) \wedge \neg(A)$	(A)	(alt-A)	$\neg(A) \wedge \neg(\text{alt-A})$
R	R	N	R	R	N
N	R	R	N	R	N
R	N	N	R	N	N
N	N	N	N	N	R

Tetralema sicer zelo pogosto uporabljamo v vsakdanjem življenju, ne da bi o tem sploh razmišljali. Npr., ko pijete kavo v restavraciji, je vaša dilema med izbiro rjavega in belega sladkorja, ki sta oba na voljo na mizi, pravzaprav tetralema. Izberete lahko (a) beli sladkor in ne rjavega, (b) rjavega in ne belega, lahko pa tudi (c) oba (morda imate radi njuno kombinacijo v svoji kavi) ali (d) nobenega, ker vam je vseč kava brez sladkorja ali s sladilom. V neki drugi tetralemi pa ste že bili pred odločitvijo o sladkanju, ko ste kavo naročili in izbrali kot (a) kavo, ne čaja. »Kava ali čaj?« je vprašal natakar in lahko bi izbrali (a) kavo, (b) čaj, (c) oboje ali (d) nič od tega dvojega. Naročanje kave in čaja samo zase je nenavadno, a zakaj ne? Seveda bi lahko ne naročili niti kave niti čaja, temveč kozarec vode ali (če bi natakar dovolil) ničesar in samo sedeli v restavraciji. (a) ali (b) ali (c) ali (d) je tautologija. V Wittgensteinovem jeziku iz *Logično-filozofskega traktata* (2022, 4.463)⁸ disjunkcija možnih odločitev v okviru tetraleme »pušča dejanskosti celoten – neskončni – logični prostor«, zato »ne more določati dejanskosti«. Seveda pa svojo dejanskost natančno določa vsak tetralemin kot.

⁷ Običajno se te štiri možnosti, ti štirje koti tetraleme, označujejo s črkami (a), (b), (c) in (d).

⁸ Iz *Logično-filozofskega traktata* navajam, kakor je običaj, tako, da navedem številko teze, v kateri navedek nastopa.

Zgodba, ki sem jo navedel, bi se lahko nadaljevala tako, da bi se, npr., po sprejetju kota (a) iz zgodbe o kavi in čaju, da boste spili kavo, in po sprejetju kota (d) iz zgodbe o sladkanju, da je ne boste sladkali, zgodilo, da se odpravite na volišče, kjer na referendumsko vprašanje obkrožite *za* ali *proti*. Ko (a) obkrožite *za*, poveste hkrati, da niste *proti*; ko (b) obkrožite *proti*, poveste hkrati, da niste *za*. Lahko pa bi na volišču (namenoma ali ne) oddali neveljavno glasovnico. Ali pa sploh ne bi prišli na volišče. S tem bi izrazili (d) – da niste niti *za* niti *proti*. Kaj pa, če bi kdo v celoti bil hkrati *za* in *proti*? Glasovalni listič vsaj formalno ne omogoča, da bi volivec z njim to izrazil, ker tudi če bi obkrožil oboje, (c) *za* in *proti*, bi komisija to štela kot nevtralnno pozicijo, glasovalni listič pa bi bil neveljaven.

Situacija, ki nastopa ob našem referendumskem odločanju, je podobna tisti, ki jo Wittgenstein (1997, 91–92) v sestavku »Nekaj pripomb k logični formi« pripiše stavkom o barvah. To, da bi bila oba stavka – »*a* je zelen« in »*a* je rdeč« – hkrati resnična, je nemogoče. (c) je tako protisloven in zato nerelevanten. Vendar je *a* seveda lahko (a) zelen in ne rdeč, (b) rdeč in ne zelen ali (d) niti zelen niti rdeč, kadar je obarvan z barvo, ki ni niti zelena niti rdeča:

<i>a</i> je zelen	<i>a</i> je rdeč	(a)	(b)	(c)	(d)
N	R	N	R	N	N
R	N	R	N	N	N
N	N	N	N	N	R

Wittgenstein je pred tem v *Logično-filozofskem traktatu* (2022, 6.3751) menil drugače: da sta dva stavka o barvah ne le kontrarna, ampak celo protislovnna, kajti:

Da sta npr. dve barvi hkrati na nekem mestu vidnega polja, je nemogoče, in sicer logično nemogoče, ker to izključuje logična struktura barve.

Pomislimo na to, kako je to protislovje prikazano v fiziki: približno tako, da delec ne more imeti dveh hitrosti hkrati; to pomeni, da ne more biti na dveh mestih hkrati; to pomeni, da delca, ki sta istočasno na dveh različnih mestih, ne moreta biti identična.

(Jasno je, da logični produkt dveh elementarnih stavkov ne more biti niti tautologija niti kontradikcija. Izjava, da ima neka točka v vidnem polju hkrati dve različni barvi, je kontradikcija.)

Tako je zato, ker sta nemogoči tako prva kot zadnja vrstica v naslednji resničnostni tabeli:

<i>a</i> je zelen	<i>a</i> je rdeč	(a)	(b)	(c)	(d)
N	R	N	R	N	N
R	N	R	N	N	N

(c) in (d) sta tu oba kontradiktorna, torej nerelevantna. Ker (c) in (d) odpadeta, so možnosti potem omejene na (a) »*a* je zelen« in ni res, da »*a* je rdeč«, ter (b) »*a* je rdeč« in ni res, da »*a* je zelen«. Stavka »*a* je zelen« in »*a* je rdeč« sta negaciji drug drugega – delujeta kot p in $\neg p$. Tako trdi Wittgenstein v navedeni tezi *Logično-filozofskega traktata*. Z drugimi besedami: to, da *a* ni zelen, je zadosten pogoj za to, da je *a* rdeč, in to, da *a* ni rdeč, je zadosten pogoj za to, da je *a* zelen.

Zadeve v okviru tetraleme so lahko še zapletenejše kot v primerih iz vsakdanjega življenja, ki sem jih obravnaval. Ko lirski subjekt v pesmi »Should I Stay or Should I Go« punk rock skupine The Clash prosi svojo drago, naj mu pove, »Ali naj ostanem ali naj grem«, to zveni kot dilema, ki jo v logiki običajno izražamo kot nujno izključujočo disjunkcijo, *aut Ceasar aut nihil*. Na ta način običajno motrimo takšne stavke. Ampak stavka »ostanem« in »grem« lahko zlahka razlagamo kot del tetraleme: (a) »ostanem« in ne »grem«, (b) »grem« in ne »ostanem«, (c) »ostanem« in »grem«, (d) niti »ostanem« niti »grem«. Zahodna logika poziciji (c) in (d) obravnava kot nemogoči. S stališča budistične tetraleme pa se lahko vprašamo, ali ni to, da nekdo hkrati ostaja v nekem odnosu in odhaja iz njega ali da niti ne ostaja v njem niti iz njega ne odhaja, vendarle nekako mogoče?⁹

Zdaj lahko v našo razpravo kot osnovna stavka, ki bi ju radi zapeljali v tetralemo, vključimo »Drugi so z nami« in »Drugi so proti nam«. Očitno

⁹ Podobno kot lirski subjekt pesmi Chlashev prosi »Fant južnih krajev«, kakor je tudi naslov skladbe, novomeške rok skupine Drevored, ko pravi: »Daj, povej, ali naj ostanem ali naj vzamem kovček in naj grem.« Zdi se, da bi tukaj, ko je poudarjeno fizično gibanje, težko zagovarjali stališče, da lahko ostanem in grem (kakor se reče: poberem kovčke), morda pa bi se dalo lažje najti situacijo, ko niti ne ostanem niti ne grem (sem s kovčkom npr. na izhodu iz skupnega domovanja in čakam, kaj se bo zgodilo). Ali pa je to podobneje temu, da ostanem *in* grem? The Clash so abstraktnejši. Lirični subjekt njihove pesmi ima težave tudi s sprejemanjem stališč (a) in (b), ko ugotavlja, da »če grem, bo težava, in če ostanem, bo dvojna«; tudi kota (a) in (b) sta zanj nekako nevzdržna.

je, da gre tukaj za stavka, ki univerzum razdelita na dva dela: na nas, kar bom izrazil s tem, da bom kot domeno spremenljivke x določil prav nas, kot domeno spremenljivke y pa bom določil druge. Pri tem je pomembno, da spremenljivke razumemo izključujoče v smislu logike Wittgensteinovega *Logično-filozofskega traktata* (2022), ki je drugačna od russllovske logike, ki v okviru analitične tradicije velja za standardno in ki spremenljivke razume vključujoče, kakor da vse vedno segajo čez isto domeno. Logika, ki jo vzpostavlja *Logično-filozofski traktat*, omogoča tudi, da se z istimi spremenljivkami v različnih stavkih vedno nanašamo na isto, z različnimi pa na različno.¹⁰ Na ta način navedena stavka v eksplicirani obliki razujem v smislu »Za vsakega od nas je vsak drugi z nami«, kar bi lahko formalizirali z $(\forall x)(\forall y)Zyx$,¹¹ in »Za vsakega od nas je vsak drugi proti nam«, kar bi lahko formalizirali z $(\forall x)(\forall y)Pxy$.¹²

Tetralemo, ki jo tvorimo iz teh dveh osnovnih stavkov, bi potem izrazili tako:

(a)			
$(\forall x)(\forall y)Zyx$	$(\forall x)(\forall y)Pxy$	$(\forall x)(\forall y)Zyx \wedge \neg(\forall x)(\forall y)Pxy$	
R	R		N
N	R		N
R	N		R
N	N		N

(b)			
$(\forall x)(\forall y)Zyx$	$(\forall x)(\forall y)Pxy$	$(\forall x)(\forall y)Pxy \wedge \neg(\forall x)(\forall y)Zyx$	
R	R		N
N	R		R
R	N		N
N	N		N

(c)			
$(\forall x)(\forall y)Zyx$	$(\forall x)(\forall y)Pxy$	$(\forall x)(\forall y)Pxy \wedge (\forall x)(\forall y)Zyx$	
R	R		R
N	R		N
R	N		N
N	N		N

¹⁰ Razliko med svojo in Russllovo logiko Wittgenstein (2022) razloži v tezah *Logično-filozofskega traktata* 5.5–5.54.

¹¹ Zxy izraža relacijo x je z y .

¹² Pxy izraža relacijo x je proti y .

(d)

$(\forall x)(\forall y)Zyx$	$(\forall x)(\forall y)Pyx$	$\neg(\forall x)(\forall y)Pyx \wedge \neg(\forall x)(\forall y)Zyx$
R	R	N
N	R	N
R	N	N
N	N	R

(a) $(\forall x)(\forall y)Zyx \wedge (\exists x)(\exists y)\neg Pyx$; (b) $(\forall x)(\forall y)Pyx \wedge (\exists x)(\exists y)\neg Zyx$; (c) $(\forall x)(\forall y)Pyx \wedge (\forall x)(\forall y)Zyx$; (d) $(\exists x)(\exists y)\neg Pyx \wedge (\exists x)(\exists y)\neg Zyx$. Izraženo v neformalni obliki (a) pove »Za vsakega od nas je vsak drugi z nami« in »Obstaja nekaj nas, tako da obstajajo drugi, ki niso proti nam«, ¹³ (b) »Za vsakega od nas je vsak drugi proti nam« in »Obstaja nekaj nas, tako da obstajajo drugi, ki niso z nami«, ¹⁴ (c) »Za vsakega od nas je vsak drugi z nami« in »Za vsakega od nas je vsak drugi proti nam« ter (d) »Obstaja nekaj nas, tako da obstajajo drugi, ki niso proti nam« in »Obstaja nekaj nas, tako da obstajajo drugi, ki niso z nami«. To moramo v nadaljevanju imeti pred očmi, ko bomo obravnavali stavke »Kdor ni z nami, je proti nam«, »Bodisi ste z nami bodisi ste proti nam« ter »Kdor ni proti nam, je z nami«.

Zdi se, da sta stavka »Drugi so z nami«¹⁵ in »Drugi so proti nam«¹⁶ vsaj načeloma logično neodvisna,¹⁷ to pomeni, da bi se lahko znašli v situacijah, ko (a) so drugi z nami in niso proti nam, (b) so drugi proti nam in niso z nami, (c) so drugi tako proti nam kot z nami ter (d) drugi niso niti proti nam niti z nami.

Očitno pa je, da kdaj pride do situacij, ko kdo zahteva, da kot resnično sprejmemo nujno ekskluzivno disjunkcijo »Bodisi so drugi z nami bodisi so drugi proti nam«. ¹⁸ Lahko bi rekli, da je bila takšna situacija za Lenina v letu 1920, za Busha v letu 2001 pa tudi za Solona v davnih časih. Kaj torej naredi sprejetje tega stavka? Izključi možnost, da bi drugi tako rekoč sedeli na dveh stolčkih, torej bili hkrati z nami in proti nam, in možnost, da bi bili nevtralni, torej ne bi bili niti z nami niti proti nam (oz. z že navede-

¹³ Oziroma: ni res, da »Za vsakega od nas je vsak drugi proti nam«.

¹⁴ Oziroma: ni res, da »Za vsakega od nas je vsak drugi z nami«.

¹⁵ Ki je razumljen v smislu $(\forall x)(\forall y)Zyx$.

¹⁶ Ki je razumljen v smislu $(\forall x)(\forall y)Pyx$.

¹⁷ To pomeni, da iz resnice oz. neresnice enega ni mogoče sklepati na resnico oz. neresnico drugega.

¹⁸ Nagovor teh drugih v »Bodisi ste z nami bodisi ste proti nam« puščam ob strani.

nimi Vežjakovimi besedami: »vse možne nevtralne pozicije«¹⁹). Izraženo z resničnostno tabelo:

$(\forall x)(\forall y)Zyx$	$(\forall x)(\forall y)Pyx$	(a)	(b)	(c)	(d)
N	R	N	R	N	N
R	N	R	N	N	N

Tako ostaneta samo še dve možnosti tetraleme: (a) in (b), za osnovna stavka pa se zdi, da sta v protislovju. Šele zdaj, po tem koraku, nastopita razvpita stavka »Kdor ni z nami, je proti nam« in »Kdor ni proti nam, je z nami«. Prvi v tej interpretaciji pravi, da je to, da ni res, da so drugi z nami, zadosten pogoj za to, da so proti nam, oz. da iz neresnice stavka »Drugi so z nami« sledi resnica stavka »Drugi so proti nam«. In ko v tem primeru sprejmemo za resnično, da »Obstaja nekaj nas, tako da obstajajo drugi, ki niso z nami«, je v tem primeru res tudi, da »Za vsakega od nas je vsak drugi proti nam«. To sklepanje na podlagi tega, da nekateri od drugih niso z nekaterimi izmed nas, vse druge jemlje tako rekoč za sovražnike in proizvede kot (b) naše tetraleme. Drugi, »Kdor ni proti nam, je z nami«, pravi, da je to, da ni res, da so drugi proti nam, zadosten pogoj za to, da so z nami, oz. da iz neresnice stavka »Drugi so proti nam« sledi resnica stavka »Drugi so z nami«. In ko v tem primeru sprejmemo za resnično, da »Obstaja nekaj nas, tako da obstajajo drugi, ki niso proti nam«, je v tem primeru res tudi, da »Za vsakega od nas je vsak drugi z nami«. To sklepanje na podlagi tega, da nekateri od drugih niso proti nekaterim od nas, vse druge jemlje tako rekoč za prijatelje in proizvede kot (a) naše tetraleme.

Mislím, da sem, deloma v sozvočju z Vežjakom, pokazal, da obe gesti temeljita na izključevanju določenih možnosti,²⁰ vendar je v okviru preostalih dveh možnosti gesta »Kdor ni z nami, je proti nam« izključevalna, gesta »Kdor ni proti nam, je z nami« pa vključevalna.

Seveda pa je to, katero od teh dveh gest sprejmemo in ali sploh sprej-

¹⁹ Skleпам (morda napačno), da bi lahko imel Vežjak tu v mislih mnogoterost pojavnih oblik tega, da je nekdo nevtralen.

²⁰ Nujno je, da bodisi so drugi proti nam bodisi so drugi z nami, izključi, da (c) drugi so z nami in so drugi proti nam ter da (d) ni res, da so drugi proti nam, in ni res, da so drugi z nami.

memo njima predhodno gesto »Bodisi ste z nami bodisi ste proti nam«, ²¹ odvisno od vsakokratnega konteksta. Kajti pojma »biti z nami« in »biti proti nam« sta izjemno zabrisana. Poglejmo enostavnejši primer. Ljubezen med dvema oseba bi lahko opredelili tako: *a* je z *b* in *b* je z *a*. Vendar obstaja množstvo različnih – ki so si v kakšnih ozirih tudi podobne – aplikacij te sheme, ker so ljudje v zvezah na zelo različne načine. Podobno, če nista še bolj zabrisana, velja za pojma »biti z« in »biti proti«, če se sprašujemo, v kakšnih odnosih so različne skupine ljudi, narodi, države, skupnosti držav. Ta pojma sta etična, ne moremo ju definirati, ker nimata ostrih meja in sta odprta. Zanju velja isto kot za pojem »dobro«. Naj tukaj uporabim Wittgensteinovo analogijo iz njegovih *Filozofskih raziskav* (2009, § 77): če bi želeli neoster rdeč pravokotnik zamenjati z ostrim, ²²

bi se dalo potegniti več takšnih ostrih pravokotnikov, ki bi ustrezali neostremu. – Če pa se barve na izvorniku prelivajo brez sledi kakšne meje, – ne bo potem to, da bi narisali ostro sliko, ki ustreza zabrisani, brezupna naloga? Ali ne boš potem moral reči: »Tukaj lahko narišem tako krog kot pravokotnik ali srčasto obliko; saj se vse barve prelivajo. Vse se ujema; in nič.« – In v takšnem položaju je npr. tisti, ki v estetiki ali etiki išče definicije, ki ustrezajo našim pojmom.

Ko naletiš na to težavo, se vedno vprašaj: Kako pa smo se naučili pomena te besede (»dobro« npr.)? Na kakšnih primerih; v katerih jezikovnih igrah? (Potem boš lažje videl, da mora imeti ta beseda družino pomenov.)

Seveda lahko o različnih možnostih razmišljamo, ne da bi se navezovali na tetralema, a nas lahko prav budistična tetralema tako rekoč prisili, da razmišljamo o različnih možnostih. A navsezadnje, etika ni v navajanju ali/in propagiranju določenih načel, temveč v delovanju. ²³ Samo praksa v različnih kontekstih *Lebensform* (nem.) pokaže, kdo in kako *deluje* vključujoče ter kdo in kako izključujoče. Vključujoče delujemo, ²⁴ če v svojem delovanju izhajamo iz kota (a) tetraleme: »Obstaja nekaj nas, tako da obstajajo nekateri drugi, ki niso proti nam« in »Za vsakega od nas je vsak

²¹ Ker zagotovo obstajajo konteksti, v katerih je nekdo drug (morda kakšen dvojni agent?) hkrati z nami in proti nam, in konteksti, v katerih je nekdo drug nevtralen – ni niti z nami niti proti nam.

²² Prevod v slovenščino je moj.

²³ K temu glej Wittgensteinovo »Predavanje o etiki« (2014 in 1994).

²⁴ Kljub izključitvi kotov (c) in (d).

drugi z nami«. Izključujoče delujemo,²⁵ če v svojem delovanju izhajamo iz kota (b) tetraleme: »Obstaja nekaj nas, tako da obstajajo nekateri drugi, ki niso z nami« in »Za vsakega od nas je vsak drugi proti nam«. Kot (a) je ekvivalenten sprejetju stavka »Kdor ni proti nam, je z nami«, kot (b) pa sprejetju stavka »Kdor ni z nami, je proti nam«.

Stavek »Kdor ni z nami, je proti nam« interpretiramo kot »To, da drugi niso z nami, je zadosten pogoj za to, da so drugi proti nam« in »Kdor ni proti nam, je z nami« kot »To, da drugi niso proti nam, je zadosten pogoj za to, da so drugi z nami«. Ta interpretacija je možna samo v primeru, ko s stavkom »Nujno je, da bodisi so drugi proti nam bodisi so drugi z nami« izključimo *možnost*, da bi bili drugi hkrati proti nam in z nami, ter *možnost*, da ne bi bili niti proti nam niti z nami. Recenzentovemu ugovoru, da to povzroči kolaps kota (a) »Drugi so z nami« in ni res, da »Drugi so proti nam«, v trditev »Drugi so z nami« ter kolaps kota (b) »Drugi so proti nam« in ni res, da »Drugi so z nami«, v trditev »Drugi so proti nam«, bi se lahko izognili tako, da bi – kot Wittgenstein v *Logično-filozofskem traktatu* – razlikovali med resničnostnimi možnostmi, ki »pomenijo možnosti obstoja in neobstoja stanj stvari« (Wittgenstein 2022, 4.3) in »so pogoji resnice in neresnice stavkov« (4.41), ter stavkom, ki »je izraz ujemanja in neujemanja z resničnostnimi možnostmi elementarnih stavkov« (4.4).

Opomba

Članek je rezultat dela na raziskovalnem programu Filozofske raziskave (P6-0252), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Recenzentoma se zahvaljujem za koristne kritike in predloge.

Literatura

- Bultmann, Rudolf. 1968. *The History of the Synoptic Tradition*. Oxford: Blackwell.
- Bush, George W. 2001. »Address to the Joint Session of the 107th Congress United States Capitol Washington, DC September 20, 2001.« V *Selected Speeches of President George W. Bush 2001–2008*, 65–73. https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf.
- Cicero. B. I. *Pro Quinto Ligario*. <https://www.thelatinlibrary.com/cicero/lig.shtml>.
- Fitzmyer, Joseph A. 1981. *The Gospel According to Luke (I–IX): Introduction, Translation, and Notes*. Garden City, NY: Doubleday.
- Lenin, Vladimir I. 1974. »Speech Delivered at An All-Russia Conference Of Political Education Workers Of Gubernia and Uyezd, November 3, 1920.« V

²⁵ Hkrati z izključitvijo kotov (c) in (d).

- Vladimir I. Lenin, *Collected Works*, 363–373. Zvezek 31, 2. angl. izd. Moskva: Progress.
- Nāgārjuna. 2018. *Temeljni verzi o srednji poti*. Prevedli Ana Bajželj, Sebastjan Vörös in Gašper Kvartič. Ljubljana: Kud Logos.
- Priest, Graham. 2010. »The Logic of the Catuskoti.« *Comparative Philosophy* 1 (2): 24–54.
- Quine, Willard Van Orman. 2001. »Dve dogmi empirizma.« *Analiza* 5 (4): 67–85.
- Svetopisemska družba Slovenije. 1997. *Sveto pismo Stare in Nove zaveze: slovenski standardni prevod iz izvirnih jezikov. 2.*, pregledana izd. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.
- Ule, Andrej. 2022. »Kako misliti vpričo neizrekljivega? O tetralemi v mähāyan-ski dialektiki.« *Anthropos* 54 (1–2): 47–58.
- Vezjak, Boris. 2024. »Kdor ni proti nam, ta je lahko z nami.« *Mladina*, 22. marec. <https://www.mladina.si/231580/kdor-ni-proti-nam-ta-je-lahko-z-nami/>.
- Wittgenstein, Ludwig. 1994. »Predavanje o etiki.« Prevedel Tine Hribar. *Phainomena* 3 (9/10): 61–69.
- . 1997. »Nekaj pripomb k logični formi.« Prevedel Borut Cerkovnik. *Analiza* 1 (2): 87–92.
- . 2009. *Philosophische Untersuchungen = Philosophical Investigations*. Prevedli Gertrude E. M. Anscombe, Peter M. S. Hacker in Joachima Schulte. 4. izd. Chichester: Blackwell.
- . 2014. *Lecture on Ethics*. Uredili Edoardo Zamuner, Ermelinda Valentina Di Lascio in D. K. Levy. Chichester: John Wiley & Sons.
- . 2022. *Logično-filozofski traktat*. Prevedel Borut Cerkovnik. Ljubljana: LUD Šerpa.